CUVINTE ROMÂNEŞTI*

VASILE SARI

Într-o lucrare anterioară (elaborată împreună cu Teodor Bulza), căreia, dinadins, i s-a fixat ca titlu *O seamă de cuvinte româneşti*, profesorul G. I. Tohăneanu „încătuşa" încîntat *cuvîntul* în următoarea definiţie: „Omul înfloreşte şi se împodobeşte în şi prin cuvînt. El – cuvîntul – desferecă puterile gîndului şi ale simţirii. El mijloceşte alcătuirile acelui liman al sufletului care se cheamă *Poezie*. Fiinţa umană se bucură de alaiul *cuvintelor*, înconjurîndu-le, cu o neistovită uimire şi simţind – în ele – unul din cele mai nobile privilegii ale sale" (p. 44).

Autorul mărturisea în prefaţa lucrării menţionate mai înainte că „eroii acestei cărţi sînt cuvintele; ele duc, de fapt la «întîmpinare», la «armonie», la «înţelegere» între oamenii aceluiaşi veac şi între veacurile istoriei". Despre eroi se povestesc, întotdeauna, lucruri nemaiîntîlnite, fiind necesară „întrunirea" mai multor personaje, ceea ce ne îndreptăţeşte să subliniem că „acest termen poartă încă de la naşterea lui – aşa cum afirmă Grigore Brîncuş – pecetea naturii sociale a limbii, considerată ca mijloc de comunicare între oameni". („Tribuna României", an XV, 1.02.1986).

Într-aevăr, *cuvînt*, cu înţeles abstract astăzi, îşi are obîrşia în latinescul *conventus* ce însemna „adunare, întrunire" (de la cuvîntul *convenio*, „a se aduna", „a se întruni", „a se înţelege", un derivat de la *venio*, „a veni").

În limba veche, îndeosebi la cronicari, termenul *cuvînt* apare cu sensul de „întîmplare, faptă, eveniment, istorioară". De altfel, cronica lui Neculce este precedată de: „O samă de cuvinte ce sînt auzite din om în om, de oameni vechi şi bătrîni şi în letopisăţu nu sînt scrise".

BDD-A23944 © 2015 Editura Mirton; Editura Amphora
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.188 (2026-11-07 07:03:28 UTC)

În proza literară, termenul *cuvînt* apare în numeroase expresii şi locuţiuni. În *Dicţionarul de expresii şi locuţiuni ale limbii române*, editat în 1985, l-am întîlnit în nu mai puţin de 24 de îmbinări. La Sadoveanu există formulări deosebit de sugestive, ce conferă prospeţime şi inedit expresiei lingvistice. Am selectat cîteva asemenea alcătuiri din, poate cel mai cunoscut roman istoric al scriitorului, *Fraţii Jderi*: / – Nu te teme de nimic, îi *strecură* el *cuvînt* (F. J., I, 210); – *Lepădaţi* grabnic *cuvînt* la oameni că avem primejdie (F. J., I, 213); Mărite stăpîne, *începu* el din nou *cuvînt* (F. J., II, 153); Mai ales Samoilă şi Onofrei îşi ţineau fălcile încleştate avînd ştiut că-i primejdie mare să *slobozi cuvînt* la miezul nopţii (F. J., III, 77); Gazda şi oaspetele au stat aşteptînd fără a mai *rosti* un *cuvînt* (F. J., III, 374) (M. Sadoveanu, *Fraţii Jderi*, Biblioteca pentru toţi, Bucureşti, 1963).

Se observă că Sadoveanu, în preocuparea sa de a da bogăţie şi strălucire expresiei, foloseşte aici, un succes, procedeul înlocuirii sinonimice. Marele prozator substituie primul termen al îmbinării, verbul, iar substantivul apare nearticulat, ceea ce dă o mai mare putere de generalizare exprimării, creînd acea atmosferă arhaică necesară scrierilor istorice.

În poezie, termenul *cuvînt* apare în rime „fericite" cu *avînt, crezămînt, rînd, pămînt* ş. a. Informaţii preţioase, îndeosebi pentru poeţi, se găsesc în *Dicţionarul istoric de rime*, 1983, alcătuit de Olimpia Berca.

În ce priveşte cartea pe care o prezentăm, G. I. Tohăneanu ne aduce la cunoştinţă în „Cuvînt înainte" că tratează „şi de data aceasta, vocabularul românesc de pe o poziţie nu exclusivist lingvistică, ci *integratoare*, apelînd la luminile *istoriei* şi, poposind, de cîte ori e posibil, în luminişurile culturii.

Scriind o carte de lexicologie – iar aceasta din urmă, ca «ştiinţă a cuvintelor», legîndu-se mai strîns decît celelalte ramuri ale lingvisticii, de literatură – nu puteam să uit că ea, literatura, este în esenţă, «arta cuvîntului»" (p. 5).

Cele afirmate mai înainte învederează concepţia lingvistică a profesorului G. I. Tohăneanu, iar cartea, altfel spus, se doreşte a fi „o

BDD-A23944 © 2015 Editura Mirton; Editura Amphora
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.188 (2026-11-07 07:03:28 UTC)

pledoarie..., pentru alianța indelebilă dintre știința limbii și realitatea lingvistică, pe de o parte, iar, pe de alta, știința literaturii și creația literară".

Concepția autorului se apropie întrucîtva de cea a lingvistului clujean George Giuglea, care susține că „istoria multor cuvinte se creează prin metafore; astfel că *etimologia* trebuie să recurgă cît mai des la acest instrument pentru a lămuri semantismul unui cuvînt. În acest efort, cele mai mici nuanțe de sens pot produce *scîntei* care să *lumineze* legăturile devenite obscure între diversele fapte ale evoluției de sens a cuvintelor", amănunte ce nu trebuie ocolite, deoarece ele „constituie fire ale complicatei *urzeli* a limbii"[1].

Această concepție, cel puțin așa cum se conturează ea în cîteva din scrierile sale, ni-l prezintă pe G. I. Tohăneanu ca pe un atent și fin analist al mijloacelor de expresie artistică, ce abordează textul din perspectivă lingvistică și evidențiază funcțiile artistice ale limbajului, pornind de la resorturile sale primordial lexicale și descriptive.

G. I. Tohăneanu, scriind despre cuvinte, se dovedește a fi „un neobosit căutător de frumuseți" (Nicolae Manolescu) selectate cu migală din cultura și literatura noastră populară sau cultă, iar multe – adăugăm noi – sînt „iscate" de autor; ele ni se înfățișează, la fel de frumos, și încorporează deosebite „prețuri noi".

Lucrarea este structurată în felul următor: După *Cuvînt înainte* semnat de G. I. Tohăneanu sînt trecute siglele și abrevierile, textele și edițiile folosite. Capitolele cărții au fost intitulate astfel: I. Cuvinte vechi, primare, II. Derivate și compuse; III. Neologisme; IV. Dublete; V. Nume proprii. În încheiere, autorul a rezumat conținutul cărții în limbile franceză și rusă.

Nu ne putem încumeta ca într-o prezentare să arătăm, în detaliu, substanța acestei valoroase cărți, un lucru imposibil de realizat. Vom proceda, cum ne este mai la îndemînă, adică, așa cum sîntem convinși că o va face și cititorul. Va alege sau îi vor rămîne mai ușor întipărite doar unele „istorii" ale cuvintelor discutate în cuprinsul lucrării.

În capitolul I este abordat regionalismul *bunget*, cuvînt apreciat ca purtător al „străvechimii noastre preromane" și definit în D.E.X.:

BDD-A23944 © 2015 Editura Mirton; Editura Amphora
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.188 (2026-11-07 07:03:28 UTC)

„Pădure sau porțiune deasă şi întunecoasă; desiş” (p. 23), termen atestat în secolul al XVI-lea.

Se arată că toți cei care „s-au ocupat de elementul autohton al limbii române sînt, în general, de acord că există o legătură între rom. *bunget* şi albanezul *bunk* „stejar”, iar *gorun* „varietate de stejar”, este, probabil, de origine autohtonă. Cuvîntul *bunget* este folosit de Blaga (*Gorunule din margine de codru...*), Ștefan Augustin Doinaş (*Mistrețul cu colți de argint*) şi foarte des de Sadoveanu. Exemplu: „S-au văzut din locul vînătorilor, prin *luminişuri depărtate*, săgetînd o clipă şi mistuindu-se în *bungeturi*, pîlcuri mici de căprioare cu țapii lor” (M. Sadoveanu, *Opere*, I–XXII, XVIII, p. 92). Istoria cuvîntului este încheiată astfel: „Adăpost al sălbăticiunilor şi al haiducilor, *bunget trimite către noi ecouri ale unei îndepărtate şi frămîntate istorii”, justificînd o condensată concluzie a lui George Giuglea: „Limba este istoria expresivă a unui popor*” (*Op. cit.*, p. 292).

În capitolul al doilea m-a frapat modul în care sînt analizați, utilizîndu-se o mare bogăție de fapte de limbă, cîțiva termeni formați cu ajutorul prefixului *ne-*. Cuvintele cu pricina sînt: *neunde, nepereche, nevăzător*.

Se face dreptate arătîndu-se că „Blaga,... nu Nichia Stănescu – plăsmuieşte derivatul *necuvînt* care este şi... nu este sinonim cu «tăcere»” (p. 130). Termenul în discuție „pare să însemne... nu negarea «cuvîntului» îndeobşte, ci a cuvîntului *exprimat*, sugerînd, în acelaşi timp, convertirea lui în rostire intensivă, abia şoptită...” (p. 130). / Dar pe liman ce bine-i / Să stăm în *necuvînt* /, şi fără de-amintire / şi ca de subt *pămînt* /, s-auzi în ce tăcere / cu zumzete de roi / frumusețea şi cu moartea / lucrează pentru noi /” (Lucian Blaga, *Poezii*, E.P.L., 1966, p. 333).

Folosind acest prefix, în atelierul său poetic (*neiertătorul* meu blestem – *Psalmul de taină*, *Versuri*, ESPLA, 1959, p. 90, *neînchipuit* mai tare ca brațul şi spinarea – *Cel ce gîndeşte singur, Op. cit.*, p. 402), Arghezi „întruchipează un cuvînt nou, bogat în nuanțe: *neunde* (din *ne* + adverbul *unde*), conferindu-i şi valoare substantivală, ceea ce îl aduce în raport de sinonimie cu „abis,

BDD-A23944 © 2015 Editura Mirton; Editura Amphora
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.188 (2026-11-07 07:03:28 UTC)

genune, neant". / Armăsari-n lumea largă / Călcau Dunărea s-o spargă / . Cu cirezile năuci /. Speriate de năluci /, Năvălind să se afunde / Aiurite în *neunde* / (*Op. cit.*, p. 595).

Cuvîntul *nepereche*, adjectiv invariabil, este „o creație semantică", nu lexicală (p. 134). Căpătăm informația potrivit căreia, foarte probabil, G. Călinescu, la un curs universitar, „a lansat derivatul *nepereche* ca epitet individual, cu sens abstarct, ...sinonim pentru «incomparabil, neasemuit»..., termen folosit pentru a-l denumi pe Eminescu, *poetul-nepereche*".

Autorul mai aminteşte alte cîteva derivate existente în opere literare: *neloc, neviu, neviață*, unele chiar „surprinzătoare". Ex.: *necuc*. „glas de ne-cuc".

Discutîndu-se cel de al treilea cuvînt, *nevăzător*, se arată că acesta se înfățişează ca un „exemplu caracteristic, în care eufemismul devine expresie a ceea ce ne place să numim omenie...", iar antonimele formate cu ajutorul prefixului *ne-* sporesc seriile de sinonime (p. 135).

Într-un recent număr din revista „Orizont" (30.V.1986), G. I. Tohăneanu ne prezintă „istoria" unui alt cuvînt, *nealtul*, în forma *ca nealții*. Termenul însemnează „ca nimeni altul", iar autorul l-a găsit în postumele lui Eminescu şi în articolele sale politice. / Dar e un înger palid cu lungi aripi şi negre / ..., Frumosu-i ca *nealții* / (*Povestea magului călător în stele*).

Din capitolul al III-lea am reținut „povestea" cuvîntului *salutare*, ce are ca etimon latinescul *saluto-salutare*, păstrat în italiană (*salutare*) şi în franceză (*saluer*). În latină, *salutare* este un derivat al substantivului *salus, salutis*, însemnînd „stare bună a sănătății, păstrare". Îl găsim atestat într-o cunoscută formulă a dreptului roman: *alus reipublicae suprema lex esto* (Păstrarea (în bune condiții) a republicii să (ne) fie legea supremă). În timp, *salus* îşi abstractizează sensul „pe care l-am putea reda prin «mîntuire», infinitivul lung, substantivizat, al lui *mîntui*, împrumutat din maghiară" (p. 210).

G. I. Tohăneanu este de părere că „atît *saluto, salutare*, cît şi substantivul *salus, salutis* sînt mlădițe ale adjectivului *salvus* „întreg,

BDD-A23944 © 2015 Editura Mirton; Editura Amphora
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.188 (2026-11-07 07:03:28 UTC)

neatins", de unde latina şi-a făurit derivatul verbal *salvare* (fr. *sauver*), pe care îl avem şi noi ca neologism".

Se mai consemnează faptul că „verbul *salvare*, al cărui imperativ – *salve!* – era, la strămoşii noştri, una, numai, din multele lor formule ale «salutării». Pe româneşte: fii sănătos!, meargă-ți bine".

În legătură cu această formulă de adresare, interesante concluzii sînt desprinse de către Maria Pietreanu în lucrarea *Salutul în limba română*, Editura Ştiinţifică şi Enciclopedică, Bucureşti, 1984. Ne îngăduim să prezentăm doar una dintre acestea: „Cercetarea unor elemente specifice *salutului* din limba română populară «binețea, mulțămita», a unor termeni ca «sănătate, sănătos, bine, bun» ş. a. a pus în lumină ideea că majoritatea formelor de salut româneşti sînt, în fond, *urări*, îndeosebi cele care amintesc, într-un fel sau altul, omenia, ospitalitatea şi bunăcuviinţa poporului nostru, care reflectă un comportament socio-cultural propriu românilor" (p. 202).

În capitolul al IV-lea sînt discutați, la p. 238, termenii *sfoară* şi *sfară*, cuvinte care din pricina paronimiei sînt adesea confundate. Menționăm că primul provine din neogreacă, iar al doilea, cu sens de „miros greu (şi fum) rezultat din arderea grăsimilor", din slavă. Făcînd parte din fondul principal de cuvinte, termenul *sfoară* „a dezvoltat o bogată frazeologie, cum se vede din expresiile şi locuțiunile *a trage pe sfoară* („a înşela"), *a trage sforile* („a unelti, a se ține de intrigi"), *a da sfoară* (!) în țară („a răspîndi o veste, un zvon").

Foarte interesantă ni s-a părut istoria locuțiunii verbale *a da sfoară în țară*. Obiceiul tătarilor de a veni în „ceambuluri" şi de a prăda tot ce le ieşea în cale a impus oamenilor acelor vremuri să găsească semne care să vestească apropierea vrăjmaşilor. Semnele se făceau cu ajutorul morilor de vînt. „Acesta era semnul morilor de vînt de pe culmile din preajma Nistrului care-şi opreau aripile cînd şi cînd şi iar porneau" (F. J., I, 253) şi a focurilor; la apariția prădalnicilor „se aprindeau focuri pe dealuri din răsărit, de către Nistru" (F. J., I, 241), iar fumul ce se ridica pe cer era ca o *şfară*".

BDD-A23944 © 2015 Editura Mirton; Editura Amphora
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.188 (2026-11-07 07:03:28 UTC)

Din acele timpuri datează şi locuţiunea *a da şfară în ţară*, adică a vesti vremuri de restrişte pentru locuitori. Moş Irimie, morarul, povesteşte Jderilor despre năvălirea tătarilor: „Cînd s-*a dat şfară în ţară* şi am cunoscut fumul de primejdie în fundul zării, de pe dealul de la Orlat – tătarii au şi fost la cîşle, spîrcuind ca lupii" (F. J., III, p. 197).

Expresia idiomatică *dau tătarii* s-a format, credem, tot pe vremea năvălirilor tătare. / – Vai de mine ! cum se poate! Soseşte măria-sa şi noi nu sîntem acolo? Tresări jupîneasa Candachia scuturîndu-şi în dreapta şi în stînga inelele de la urechiuşe. Cristea! Cristea! – Ce este! Întrebă un glas gros şi tărăgănat dinlăuntru. *Dau tătarii?* – Nu toţi. Numai unul. Cel de la Timiş. / (F. J., I. 93).

În ultimul capitol, G.I. Tohăneanu închină Oltului rînduri pline de sensibilitate, realizînd asocieri inimitabile.

M-a izbit noutatea (pentru mine) în legătură cu sensul cuvîntului *oltean* „nu numai acela de locuitor al Olteniei..., ci şi pe celălalt, la fel de vechi, de locuitor al văii superioare a Oltului, în Transilvania, aproape de obîrşia lui, şi în preajma ei".

Autorul nu ne mai aminteşte, ca de obicei, etimologia cuvîntului Olt, românesc dintotdeauna, „care scaldă trupul ţării" şi care „ în geografia şi istoria României mai mult decît Siretul şi decît Mureşul, mai mult chiar decît drumul fără pulbere al Dunării, a devenit un simbol" (p. 250, 251). Ni se reamintesc, însă, operele în care Oltul a fost, cu adîncă veneraţie şi aleasă măiestrie, cîntat în versuri şi în proză (Andrei Mureşanu, Grigore Alexandrescu, Octavian Goga, Geo Bogza).

Cartea pe care am încercat s-o prezentăm se rînduie *nepereche, ca nealta*, în şirul acelora ce tratează probleme legate de „viaţa" cuvintelor şi este izvodită din neostenira rîvnă a profesorului de a împrăştia „semînţe" de cultură pentru oameni, în statornica sa dorinţă ca acestea să prindă întotdeauna rod. Iau în sprijin şi versul lui Vergilius din *Bucolice: Insere, Daphi, piros, carpent sua poma nepotes.* Adică „Sădeşte pomi, Daphnis; roadele le vor culege nepoţii".

BDD-A23944 © 2015 Editura Mirton; Editura Amphora
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.188 (2026-11-07 07:03:28 UTC)

/ M-am urcat pe-un deal şi-am chemat *cuvintele* – / Miroseau a lut ars şi-a guri *nenumărate* / Prin care trecuseră ele, *preasfintele*, / Cu înţelesuri *întregi* sau *numai* pe jumătate /[2].

Note

*G. I. Tohăneanu, *Cuvinte* româneşti, Editura Facla, Timişoara, 1986, 267 pag. Textul de faţă reproduce, cu minore modificări formale, articolul publicat în revista „Forum", 1986, nr. 9, p.84-89, dedicat acestei cărţi.

1. George Giuglea, *Cuvinte româneşti şi romanice*, Editura Ştiinţifică şi Enciclopedică, Bucureşti, 1983, p. 237.
2. Dim. Rachici, *Scrierea cu safire*, Editura Eminescu, Bucureşti, 1986, p. 11; poezia *Iubiri scrise cu safire*.

BDD-A23944 © 2015 Editura Mirton; Editura Amphora
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.188 (2026-11-07 07:03:28 UTC)